

Nadesłano 16.10.2015 r.; zaakceptowano 26.10.2015 r.

PRZYSZYNEK DO HISTORII I IKONOGRAFII OŁTARZA GWARKÓW HANSA HESSEGO W KOŚCIELE ŚW. ANNY W ANNABERGU

Andrea HUCZMANOVÁ

Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova v Praze,
Thákurova 3, Praha 6, 160 00

*Annaberg, Hans Hesse, Ołtarz Gwarków,
prorok Daniel*

W artykule omówiono historię powstania kościoła św. Anny w Annabergu. Na tle historii miasta autorka przedstawia ikonografię Ołtarza Gwarków (Bergknappschaftsaltar) w kościele św. Anny w Annabergu, namalowanego przez warsztat Hansa Hessego, po 1521 roku. Głównym ikonograficznym tematem ołtarza jest legenda proroka Daniela zapisana w „Nützlich Bergbüchleyn“ Ulricha Rüleina von Calw. Ukazana ona została na tle szybów wydobywczych oraz warsztatów zajmujących się wzbogacaniem rudy i biciem monet.

Pierwsza wzmianka o odkryciu rud srebra w okolicach góry Schreckenberga w Rudawach pochodzi z 1492 roku. Cztery lata później – za sprawą Ulricha Rüleina von Calw – lokowane zostało w tym miejscu nowe miasto. Dnia 28 października 1497 roku książę saski Jerzy Brodaty nadał mu prawa miejskie, a później nazwę Annaberg (Burckhardt, 2004, s. 147; Magirus, 1997, s. 3; Richter, 1746).

W procesie kształtowania się późnośredniowiecznego miasta szczególna rola przypadała kościołowi parafialnemu. Trzeba przy tym pamiętać, że budowa dużych rozmiarów kościoła była w tym czasie inwestycją planowaną z reguły na okres przekraczający długość życia jednego pokolenia. Podnosiła ona także prestiż książęcego fundatora. Wznoszenie kościoła w Annabergu trzeba zatem widzieć w szerokim kontekście działalności gospodarczej i politycznej Jerzego Brodatego, a zwłaszcza jego ścisłych związków z Królestwem Czech. Budowę rozpoczął w 1499 roku mistrz Conrad Pflüger, w 1525 roku ukończył ją Jakob Haylmann ze Schweinfurtu (Burckhardt, 2004, s. 146–176; Fehr, 1961, s. 62, 70, 85; Kalina, 2009, s. 91–105 i 175–180).

Kultura religijna schyłku średniowiecza wyrażała się najpełniej w przestrzeni sakralnej. Średniowieczny *homo religiosus* (człowiek wiary) związany był przede

wszystkim z religijnością instytucjonalną, co manifestował poprzez uczestnictwo w niedzielnych i świątecznych nabożeństwach. Każdy wierny przekraczający próg kościoła wchodził w sferę „innego życia“. Towarzyszyły mu w tej drodze rozwijane w miastach górniczych kultury partykularne: proroka Daniela, Świętej Rodziny, św. Anny i św. Wolfganga.

Z czasem mieszkańcy miast górniczych zaczęli tworzyć bractwa religijne, które miały pomagać osobom do nich należącym w uzyskaniu zbawienia wiecznego. Podobną funkcję zapisywały w swoich statutach cechy i gildie. Niektóre z nich fundowały w kościołach miejskich własne ołtarze i sprawowały nad nimi stały patronat. Jedną z takich fundacji było dzieło zachowane do dziś na odwrocie Ołtarza Gwarków (ryc. 1) w kościele św. Anny w Annabergu, namalowane przez warsztat Hansa Hessego, czynnego zarówno w Annabergu, jak i w sąsiednim Buchholzu, po 1521 roku. Nie jest ono widoczne od strony nawy kościoła, nie wyróżnia się także jakimś wybitnym poziomem artystycznym. Uwagę widzów przyciąga przede wszystkim swoją ciekawą ikonografią. Połączone tu zostały w jedną całość trzy wątki ideowe: Anioła Pańskiego, proroka Daniela oraz św. Wolfganga jako patrona górnictwa, a scenerią są szyby wydobywcze oraz warsztaty zajmujące się wzbogacaniem rudy i biciem monet.

W społeczności gwarków szczególnie ważną rolę odgrywał starotestamentowy prorok Daniel (Dan 2, 29–46) o czym świadczy m.in. legenda zapisana w „Nützlich Bergbüchleyn“ Ulricha Rüleina von Calw (Hanzlík, 2013, s. 76–81). Głosi ona, że prorok ten miał sen, w którym Anioł Pański objawił mu tajemnicę gór i ukrytych w nich skarbów. Legenda ta wyobrażona została w dwóch scenach na pierwszym planie środkowej tablicy ołtarza. Daniel przybiera w niej postać doświadczonego gwarka, który swoją wiedzę przekazuje Knapiovi, młodemu adeptowi górniczego kunsztu. W pierwszej scenie prorok Daniel, ubrany w czerwony płaszcz, rozmawia z Aniołem Pańskim. W kolejnej scenie adept (Knapius) uderza kilofem w ziemię pod drzewem, na które wspina się jego mistrz Daniel. Anioł Pański sugeruje wchodzącemu na drzewo Danielowi, by skarbu nie szukał wśród gałęzi, lecz w korzeniach (ryc. 2). Prawdopodobieństwo oparcia się przez autorów programu ołtarza na „Nützlich Bergbüchleyn“ wzmacnia fakt, że tuż przed podjęciem pracy przez warsztat Hansa Hessego książeczka ta została po raz kolejny wydana drukiem (Huczmanová, 2015, s. 105–110; Sander, 1983, 51–60).

Intencją programu było na pewno wzmocnienie tożsamości annaberskiej społeczności gwarków, tak przecież potrzebnej w obliczu silnej konkurencji innych miast saskich, a przede wszystkim – czeskiego Jáchymova (St. Joachimsthal). Dlatego wątek proroka Daniela uzupełniony został na tablicy środkowej o postać tradycyjnego patrona górników, św. Wolfganga, ubranego w zieloną pelerynę i trzymającego w ręku swój atrybut – siekiere. Wszystkie przedstawienia figuralne ukazane zostały na tle krajobrazu, wypełnionego górniczymi szybami, którym towarzyszą specjalistyczne urządzenia i narzędzia: osłony sztolni, łaźnie, kieraty, świdry wiertnicze. Widać ludzi wykonujących podstawowe czynności wydobyw-

Ryc. 1. Hans Hesse: Ołtarz Gwarków, Kościół św. Anny w Annabergu (po 1521 roku)

Fig. 1. Hans Hesse, Bergknappschaftsaltar, St. Anne's Church, Annaberg-Buchholz (after 1521)

cze, jak odkuwanie brył rudy i rozbijanie ich na drobniejsze elementy. Na rewersie predeli ukazane zostały dalsze etapy przygotowania rudy do wytopu: przesiewanie i płukanie. Rzecz charakterystyczna: płukaniem zajmuje się tu kobieta (ryc. 3), co potwierdza znany skądinąd fakt, że rola kobiet w ówczesnym górnictwie, zwłaszcza w pracach pomocniczych, była bardzo duża.

Tematem lewego skrzydła jest wytop srebra w piecu hutniczym, prawego – bicie monet, a więc właściwy cel i sens całego górniczego trudu. Mennica ukazana została jako piękny, czysty budynek, w którym modnie ubrany mincerz wykonuje swoją zaszczytną i odpowiedzialną pracę. Kilka istotnych ikonograficznych szczegółów przypomina o konieczności przestrzegania obowiązującego prawa: na środkowej tablicy ukazana została szubienica, a na lewym skrzydle widoczni są dwaj mężczyźni wyznaczający według starego zwyczaju granice działek wydobywczych.

Ryc. 2. Ołtarz Gwarków, Prorok Daniel z Aniołem Pańskim (fragment tablicy środkowej)

Fig. 2. Bergknappschaftsaltar, the prophet Daniel with an angel, detail of the central part

Ryc. 3. Ołtarz Gwarków, predela

Fig. 3. Bergknappschaftsaltar, predella

Ołtarz w Annabergu miał służyć – jak już podkreślono – mobilizacji miejscowej wspólnoty gwareckiej do lepszej i bardziej wydajnej pracy. W przeciwieństwie do innych miast górniczych Rudaw, sprzyjających coraz bardziej reformacji, posłużono się tutaj tradycyjną, katolicką ikonografią, opartą na kulcie świętych patronów.

Literatura

- BURCKHARDT H., 2004. *Jakob Haylmann. Leben und Werk des fränkischen Baumeisters Jacob von Schweinfurt*. Koerner. Baden–Baden.
- FEHR G., 1961. *Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen*. Callwey. München.
- HANZLÍK J., 2013. *Město a jeho koncept*. [W:] Karel, T., Kratochvílová, A. (red.) *Proměny montánní krajiny. Historické sídelní a motnánní struktury Krušnohoří*. NPÚ ÚOP. Loket.
- HUCZMANOVÁ A., 2015. *Viděl jsem a nerozuměl – uslyšel jsem a porozuměl. Vliv Dr. M. Luthera na ikonografii horních měst*. [W:] Novotná, M., Opatrná, M. (red.), *Vidět – slyšet – číst – rozumět: sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů*. Univerzita Karlova v Praze. Katolická teologická fakulta. Praha.
- KALINA P., 2009. *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*. Academie. Praha.
- MAGIRIUS H., 1997. *St. Annen zu Annaberg*. Schnell Steiner. Regensburg.
- MEIER G., 1996. *Einige montanhistorische Aspekte zur Rückseite des Bergknappschaftsaltars der St. Annenkirche von Annaberg-Buchholz*. Sächs. Heimatblätter 42, 6: 337–342.
- MUDRA A., 2012. *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*. NPÚ Tomáš Halama. České Budějovice.
- RICHTER A. D., 1746. *Chronica der im Meißnischen Ober-Erzt-Gebürge gelegenen ... freyen Berg-Stadt St. Annaberg*. 1. Theil. Friese August Valentin. Annaberg.
- SANDNER I., 1983. *Hans Hesse. Ein Maler der Spätgotik in Sachsen*. Verlag der Kunst. Dresden.

THE ICONOGRAPHY AND HISTORY OF BERGKNAPPSCHAFTSALTAR ARISING FROM THE HANS HESSE'S WORKSHOP

*Annaberg, Hans Hesse, Miners' Altar,
The prophet Daniel*

Afterwards rich silver veins were discovered under the Schreckenber Mountains (1491-1492) as well as settlement related to the other activities. The silver and tin mining industry in the Ore Mountains range began in the early 12th century. With the further settlement of the Ore Mountains in the 15th century new rich ore deposits were eventually discovered around Schneeberg (1470-1477) and Annaberg (1491-1492). In 1496, a settlement was found on the site of the "Schreckenber" silver mine called the New Town. Master Ulrich Rülein von Calv helped during its location. This settlement was promoted to the status of a city by the decision of Duke Georg der Bärtige and the new town was named Annaberg. The city centre was going to be St. Anne's Church founded by the Duke which was meant to become the heart of the Saint's cult in the Ore Mountains. Conrad Pflüger, who started the building in 1499, participated in the construction, and Jacob Heylmann von Schweinfurt completed the project in 1525. This church, ranking itself among the most important late gothic buildings, was a clear manifesto of Duke's wealth and power ever since it was erected.

The interior is decorated with three gorgeous altars including the Bergknappschaftsaltar with the reverse side adorned with paintings originating from the Hans Hesse's workshop (past 1521). The central idea of these paintings, dedicated to mining industry at first glance, is the legend of the prophet Daniel that was very popular in the German milieu (its literary adaptation written by Ulrich Rülein von Calw was reprinted several times – one of them not long before the discussed paintings came into existence).

The legend itself talks about the angel giving Daniel advice on where the underground concealed treasure (precious metals) could be found. Master Rülein added the character of Daniel's apprentice Knapius to whom, in this adapted version, Daniel handed over all his knowledge on mining industry. Apart from the figures of an angel, the prophet Daniel and his apprentice Knapius we can see St. Wolfgang, saint patron of mineworkers, walking among miners with his attribute, an axe.

The remainder of the altar-boards are dedicated to particular mining operating procedures. The "predella" depicts the process of cleaning silver which is an important evidence of women's role in the mining industry. The left altar wing bears the image of people at a melting furnace and the left wing is a mint with the scene of mintage. In the background of the middle panel there are the gallows reminding the viewer to follow laws and warning that any law breaking shall be deservedly punished.

The message of the Bergknappschaftaltar was closely connected to important events in history. The city, as well as its ruler, refused to accept Martin Luther's ideas and held on the 'old' faith while at the same time, the local society had to face up the huge expansion of the recently founded city of Jáchymov which, following in the footsteps of the family of Earl Šlik, adopted the Luther's doctrine from its onset. Today the Bergknappschaftaltar can be understood as an expression of the Annaberg mining workers' respect to traditions on two levels, the sacred and the profane.